

La propietat com a forma de protecció ambiental: velles i noves fórmules

Joana Diaz* | joana.diazp@uvic.cat

Les primeres iniciatives de caràcter ecologista sorgeixen a Anglaterra a la segona meitat del segle XIX encaminades a preservar la natura, la diversitat d'espècies i d'ecosistemes, considerats un element patrimonial més de l'impacte de la Revolució Industrial. Un dels primers exemples és la fundació el 1895 de la National Trust britànica, un bon exemple de com articular la preservació del nostre llegat natural i històric.

Ens trobem en un moment en què sembla que el problema global del canvi climàtic ha superat les consciències actives per ocupar espais del debat polític i fins i tot econòmic. Encara que només sigui aparentment i sovint per motius estètics, és cert que el llenguatge de l'escalfament global s'ha incorporat a les campanyes polítiques, a les estratègies de competitivitat en el llançament de nous productes i serveis, i en programes educatius a múltiples nivells.

De forma simultània es produeix la paradoxa que, quan més sembla que preocupa el model de sostenibilitat i els

* Directora del Departament de Comunicació Corporativa de la UVic

La connexió entre biodiversitat, canvi climàtic, globalització i model energètic és tan clara que indica algun problema de comunicació quan no es tradueix en les conductes socials

canvis que el model de desenvolupament econòmic actual pot provocar en el planeta a llarg i no tan llarg termini, més s'allunya la gent del seu territori i la seva biodiversitat. Alguns símptomes clars són la proliferació de fórmules de planificació territorial extensiva, sovint a costa del medi natural, amb promocions de vivendes pròpies del model de ciutat dispersa; l'agricultura industrial i intensiva; l'ús dels organismes modificats genèticament; o la construcció d'infraestructures energètiques, de mobilitat o d'altre tipus, com a prioritat davant de qualsevol crida a la conservació del patrimoni natural a expenses del qual s'han de fer aquestes intervencions sobre el territori.

Però, en canvi, la connexió entre biodiversitat, canvi climàtic, biotecnologia, globalització o model energètic és tan clara que indica algun problema de comunicació quan no es tradueix de forma igualment òbvia en les percepcions i conductes socials. És com si el terme biodiversitat hagués quedat inscrit en les campanyes conservacionistes dels setanta i vuitanta. Tan bon punt neix el concepte de desenvolupament sostenible i, amb ell, la resta de termes ambientals «globals», es va desdibuixant el temor a la desaparició de les balenes blanques, l'ós panda, les sequoies gegants i altres espècies i medis en perill d'extinció. Al seu lloc creixen les pors a amenaces més invisibles, però també més properes a la persona, com les sequeres produïdes pel canvi climàtic, els riscos sobre la salut a causa dels organismes modificats genèticament, o el perill derivat de les radiacions electromagnètiques, per citar-ne algunes.

De nou, com en l'origen dels moviments ambientals a finals del segle XIX i principis del segle XX, recuperar la connexió entre terra i gent està en mans d'organitzacions socials i no governamentals que tenen com a principal objectiu la defensa i protecció del territori i la seva biodiversitat. Avui en dia, aquest repte exigeix una perspectiva molt més ambiciosa i complexa perquè s'hi suma la protecció de tradicions, cultura i diversitat d'identitats, gènere, justícia social, entre altres múltiples aspectes que formen part del panorama global i local.

Moltes de les organitzacions de conservació de la natura que existeixen a l'actualitat a Europa i als EUA remunten els seus orígens a finals del segle XIX i neixen d'iniciatives com la protecció de les aus, amb la fundació de la Real Societat per a la Protecció de les Aus de Gran Bretanya el 1889 o el Sierra Club dels EUA, constituït tres anys més tard. Més a prop del segle XX, els objectius conservacionistes s'amplien i es creen altres organitzacions com la National Trust britànica, nascuda el 1895 quan un grup de filantrops lleguen les seves cases i propietats a l'organització per tal que n'asseguri la conservació de l'equilibri ecològic i el seu patrimoni històric i cultural. A partir d'aquí i a tota Europa van naixent organitzacions vinculades, moltes d'elles, a la protecció de les aus, però també a la conservació de la natura en un sentit més ampli, encara que sempre des d'una perspectiva conservacionista. Una de les característiques comunes de les organitzacions conservacionistes dels primers

L'ecologisme s'ha allunyat dels reptes més propers, els que afecten el territori que viu en contacte amb la gent i que es veu amenaçat per les premses i prioritats de la globalització

tres quarts del segle XX era el fet que s'assentaven sobre una forta base social, és a dir, la seva força provenia del fet que comptaven amb un gran nombre de socis, en ocasions fins i tot més que alguns moviments polítics.¹ El pas del conservacionisme a l'ecologisme coincideix amb la irrupció de nous actors en el que fins aleshores constituïa el fonament principal d'acció de les organitzacions no governamentals, que eren els socis. Amb Greenpeace i el tema nuclear de principis dels setanta s'incorporen els mitjans de comunicació de masses com actors clau de les campanyes de protecció ambiental, fins al punt de deixar en un segon terme l'acció de les bases. La prioritat és la difusió mediàtica com a canal per aconseguir sensibilitzar i mobilitzar la gent. I d'aquí a les cimeres internacionals amb presència de líders estatals, polítics i econòmics, o el naixement d'iniciatives provinents del sector privat, com el Club de Roma.

Així arribem als moviments ecologistes actuals, que es caracteritzen per integrar objectius ambientals, socials i econòmics; per defensar un model alternatiu de desenvolupament econòmic; per usar les noves tecnologies com a canal per a la comunicació amb la seva base social i per a la mobilització i difusió de campanyes –un requeriment també econòmic, pel fet que amb l'abast global dels problemes ambientals, la comunicació global només es pot

assumir per part de les ONG a través de l'ús de les noves tecnologies. Els nous reptes i noves fórmules d'acció dels moviments socials s'han alineat amb la globalització dels problemes del medi ambient. Però també s'han allunyat, en part –tal com s'apuntava al principi– dels reptes més propers i immediats, els que afecten el territori que viu en contacte directe amb la gent i que es veu amenaçat per les premses i prioritats de la globalització.

Per analitzar aquesta premissa amb més profunditat, en aquest text s'aborda una revisió d'algunes experiències de conservació del territori. Ara bé, no es farà un repàs històric, vertical en el temps, sinó transversal en l'espai. Vegem algunes de les iniciatives actuals de connexió entre terra i gent i comparem-les prenent com a referència els moviments ambientals originals i, en particular, l'experiència de la National Trust i les seves motivacions. Aquest repàs ens ha de dur a través de l'espai geogràfic global, des de l'Índia fins a l'Amèrica Llatina i Central, per tornar a Europa i analitzar com funcionen i evolucionen les iniciatives de protecció del territori vinculades a la societat i la gent.

Amb aquest repàs es vol insistir en el que es consideren els reptes i amenaces més importants per a la protecció del medi natural, més que no pas en l'evolució històrica d'alguns moviments conservacionistes pioners. Aquest enfocament respon al fet que en aquest article es vol donar importància a la visió des de fora, des de la societat, de les iniciatives de protecció del territori, pel fet

¹ VARILLAS, B., *Las organizaciones no gubernamentales de medio ambiente en Europa Occidental*. Asociación CODA/Quercus. Barcelona, 1991.

Iniciatives com les de Shiva, de Tompkin o el Xochilt Acalt passen per la propietat de la terra com a forma de defensa i protecció. Tots tenen un component social

d'entendre que allà on tenen majors dificultats és justament en la comunicació amb la gent, i no en el funcionament intern i més endogàmic. Ens sembla que convé insistir en una mirada crítica externa, i no només interna, per començar a abordar els desafiaments de comunicació externa que cal plantejar des de les iniciatives de conservació del territori si es vol «competir» amb la terminologia i programes de la globalització, sobretot per deixar clar que es tracta, en definitiva, del mateix.

Amb aquest objectiu, ens proposem explicar algunes de les principals característiques de cinc experiències que relacionen territori i societat, amb el problema de la biodiversitat com a teló de fons, però amb el llast dels problemes ambientals que estan més «de moda» com a limitació per a la comunicació social. Veurem el cas del moviment indi Chipko en relació amb els organismes modificats genèticament i el seu efecte sobre la diversitat biològica i també cultural. Revisarem el cas de la protecció d'espais naturals a Xile i les seves contradiccions amb el model energètic. També apuntarem alguns trets diferencials de la iniciativa Xochilt Acalt, que treballa aspectes de protecció de la terra en relació amb qüestions de gènere. I finalment relacionarem aquestes iniciatives amb la National Trust britànica, les seves accions actuals, i amb algunes iniciatives catalanes que també tenen com a prioritat el territori i la relació amb la societat.

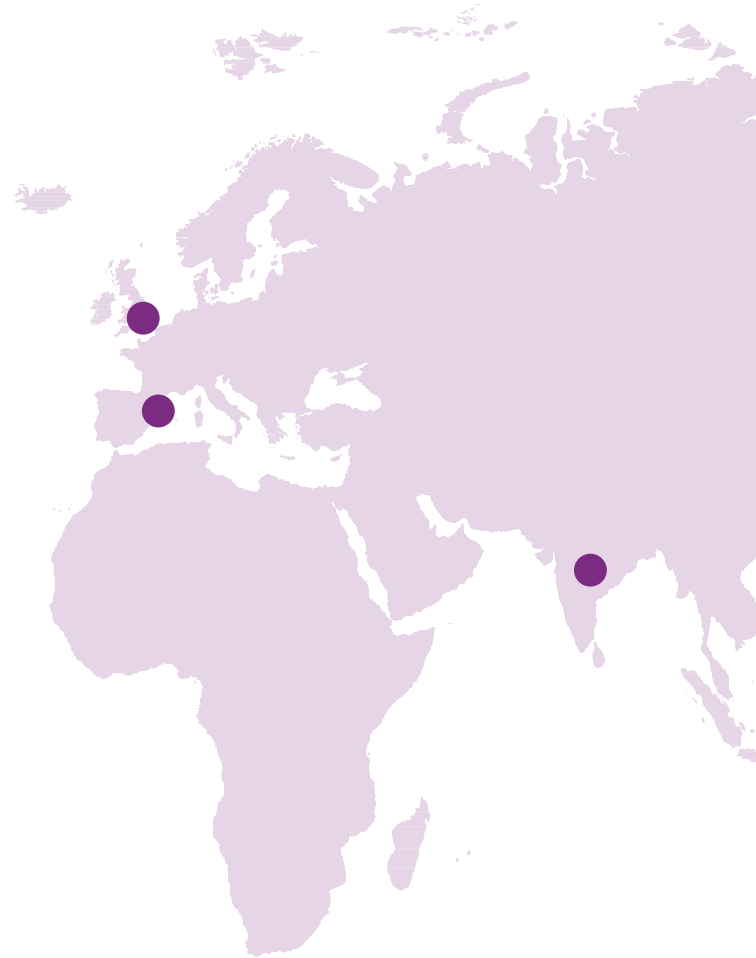
L'abordatge de les crisis locals des de la seva arrel global és especialment característica d'alguns moviments

Shiva impulsa a l'Índia projectes de conservació de la biodiversitat i defensa dels drets del camperols fomentant la repoblació dels boscos i lluitant contra el monopoli de les llavors

ambientals ben coneguts de l'Índia. Fa uns 30 anys, als pobles de l'estat indi d'Uttar Pradesh, un grup de dones creen el moviment Chipko. Encara avui, la seva lluita es dirigeix contra els projectes de deforestació que es realitzen al marge de les comunitats locals i les arruïnen. El moviment Chipko organitza des dels anys setanta camps d'eco-desenvolupament per formar la gent del camp en el manteniment dels boscos. Aquesta iniciativa fa néixer el major programa de repoblament forestal del país, amb una implicació directa del govern que subvenciona aquests camps i atorga fons a les organitzacions no governamentals que hi participen.

El moviment, liderat per l'activista Vandana Shiva (1952), centra la seva acció en les multinacionals que roben coneixements ancestrals i els patenten. Se situa en primera línia de la lluita contra els acords internacionals sobre la propietat intel·lectual. Shiva inicia el programa Navdanya als anys noranta, un moviment per a la conservació de la biodiversitat i els drets dels camperols que, sobretot, es dedica a lluitar contra el monopoli que hi havia aleshores. El programa Navdanya crea bancs de llavors amb una finalitat pràctica, no de museu. Shiva inicia el moviment com un acte polític per proveir els grangers de llavors gratuïtes amb les quals puguin abastir les seves granges d'agricultura sostenible, lliures del sistema de control monopolístic de les multinacionals. Fa gairebé una dècada, les corporacions pioneres en enginyeria genètica comencen a introduir programes per convertir

Tompkin és un multimilionari que compra terres riques en biodiversitat a la Patagònia per protegir-les, però que no disposa de suficient suport social per legitimar les seves accions

els grangers a l'ús dels seus híbrids modificats. El principal argument és una millora important de la productivitat i major resistència a plagues. Pels grangers participants, el programa suposa una dependència important dels productes químics i pesticides proveïts per la mateixa empresa i, allò que és més important, l'obligació de comprar les llavors cada any.

Els programes impulsats per Shiva inclouen des de la constitució de bancs de llavors fins a la formació dels camperols en agricultura sostenible, passant per accions a nivell global com l'oposició frontal –intel·lectual, activista o fins i tot política– a la legislació per implementar les provisions del General Agreement on Tariff and Trade (GATT) sobre acords internacionals de propietat intel·lectual.² Ens trobem davant d'un tipus de moviment que ha hagut de transcendir al nivell local per aconseguir resultats i força de pressió. Davant l'amenaça de les noves tecnologies aplicades a la biologia i els seus efectes no només sobre la biodiversitat, sinó també sobre la cultura, la tradició i l'estructura social, les iniciatives Chipko i Navdanya han connectat les principals urgències locals amb la pressió a nivell global. El resultat: un moviment que ha estat font d'inspiració a molts altres indrets i que serveix també com a exemple per a la sensibilització i mobilització social contra els efectes dels organismes modificats genèticament.

L'exemple que s'acaba de descriure té com a protagonistes les comunitats locals afectades i la seva terra, liderades per una figura carismàtica que, a més, és el premi Nobel Alternatiu el 1993. De característiques ben diferents, però amb la figura del líder com a tret comú, tenim el moviment xilè de protecció de la Patagònia impulsat per l'exempresari Douglas Tompkins (1943). Aquest multimilionari es reconverteix en activista ambiental i des de finals dels vuitanta destina la seva fortuna a comprar terres riques en biodiversitat a la Patagònia Sud-americana. Amb la seva dona –també exempresaria– s'han fixat com a objectiu desenvolupar reserves naturals privades.³

La principal diferència amb la iniciativa anterior prové del fet que, en aquest cas, no es pot parlar de l'existència d'una base social que doni suport al projecte i n'asseguri aspectes importants com la transparència, la continuïtat o, fins i tot, la viabilitat. Es tracta d'una iniciativa privada i, en molts sentits, individual, trets que podrien encabir-la en les anomenades Individus No Governamentals (ING). El risc –o, fins i tot, perill– de les ING és que, més enllà de les consideracions ètiques que les moguin, no hi ha el suficient suport social que legítimi les seves accions i les traslladi més enllà de l'espai individual.

La prova de la feblesa dels suposadament lloables objectius de protecció de la natura de Tompkins està en les

2 DIAZ, J., «Vandana Shiva. La mirada ètica del sud». *Revista Medi Ambient, Tecnologia i Cultura*. Número 30, p. 77-83. 2001

3 DIAZ, J., «Comprar natura per protegir-la: de les ONG a les ING». www.xarxanet.org. 15 de novembre de 2007

El projecte Xochilt Acalt a Nicaragua pretén donar territori a les dones perquè, a través de la terra, tinguin l'oportunitat de superar la seva posició tradicional de subordinació

múltiples crítiques que rep de diversos sectors de la societat xilena, i també de la comunitat internacional. Per exemple, el moviment Atina Chile de protecció de la terra denuncia que Tompkins és el típic nord-americà que sota el colonialisme modern de l'ecologia profunda s'instal·la allà on li ve de gust. De forma irònica, aquesta organització li atribueix com a mèrit que hagi assolit en poc temps allò que va ser vetat als mapuche en lluites de segles i amb molta sang vessada: tenir el seu propi territori.⁴

Les altres crítiques tenen a veure amb el model energètic del país i provenen tant de les empreses i del govern com d'un bon sector de la societat que no accepta que una sola persona pugui limitar les aspiracions xilenes de desenvolupament tecnològic i econòmic. El fet és que les propietats naturals i protegides de l'empresari-activista barren el pas a la construcció d'infraestructures de comunicacions i línies elèctriques, a més de limitar els interessos forestals i pesquers.

El cert és que, si els objectius de Tompkins són genuïnament ambientalistes, estem parlant d'un projecte de conservació molt ambiciós que, només a la regió patagònica, suposa la protecció d'un patrimoni de 200 mil hectàrees, la meitat dintre de zones humides, incloent una illa on neix el riu Corrientes. Tota la superfície es troba habitada per una valuosa fauna sota risc d'extinció, en-

tre la que s'hi compten espècies com el cérvol dels pantans, llops de riu, jacarés, varietats de micos i al voltant de 350 aus identificades pels especialistes. El gran dubte rau en aclarir les motivacions reals d'un projecte i desvetllar les incerteses al voltant d'empreses de la família que ronden la iniciativa i enfosqueixen la seva imatge davant la societat.

Per aportar un tercer exemple de defensa de la biodiversitat a partir de la propietat de la terra anem a un moviment molt local a Nicaragua, impulsat també per líders carismàtiques i construït a partir de suports globals pel seu lligam amb un tema de preocupació global com és la justícia social i la igualtat de gènere. Es tracta del projecte Xochilt Acalt, una organització pertanyent al moviment de dones de Nicaragua que treballa impulsant projectes de desenvolupament humà amb l'objectiu de contribuir a l'eliminació de la subordinació i la discriminació de les dones del camp mitjançant l'anomenal empoderament i la incidència política en la societat. Desenvolupa processos de capacitació de gènere, fomenta la participació de les dones com subjectes actives en la producció agropecuària i comercialització agrícola, obtenció de recursos i béns, impuls de tecnologies alternatives, serveis de salut reproductiva i legalització del patrimoni de les dones. La idea bàsica és donar territori a les dones perquè a través de la terra tinguin l'oportunitat de millorar i superar importants obstacles derivats de la seva posició tradicional de subordinació.

4 PEÑA, J., «El colonialismo velado de Douglas Tompkins». www.atinachile.cl. 17 de març de 2007

La National Trust britànica neix el 1895 quan uns filantrops lleguen les seves propietats a l'organització per tal que n'asseguri la conservació de l'equilibri ecològic i del patrimoni històric

Des que es va constituir, tot el seu funcionament ha estat dirigit fonamentalment a l'empoderament integral de les dones rurals a nivell local. El centre Xochilt Acalt comença a treballar en el municipi de Malpaisillo el 1990. En un principi, s'inicien projectes de desenvolupament que tendeixen a cobrir les necessitats bàsiques de les dones. La producció agrícola i agropecuària es mostra com un camí fèrtil, en especial quan es dóna prioritat a la protecció del medi, l'agricultura ecològica i l'ús de tecnologies i materials locals per afavorir les xarxes econòmiques properes, la creació d'aliances i complicitats, i la garantia de la independència i, per tant, la sostenibilitat del projecte. Més tard, es veu que la satisfacció de necessitats bàsiques com l'alimentació, la salut, l'educació... ha d'anar acompanyada d'una definició per part de les pròpies dones dels seus interessos estratègics. A través de la participació i la formació per augmentar l'autoestima, el seu poder econòmic i les seves capacitats, es va teixint un projecte íntimament lligat a la propietat de la terra com a forma d'empoderament.⁵

Ens tornem a trobar davant d'un projecte que té com a puntal la propietat de la terra amb finalitat social i ambiental. En aquest cas, i a diferència dels exemples anteriors, la propietat de la terra és l'objectiu que s'ha de perseguir

per assolir la protecció del medi integrada amb l'emancipació social de les dones i la seva alliberació d'un model opressiu i humiliant.

Amb els exemples exposats fins ara, ja es poden identificar alguns dels trets que caracteritzen els moviments territori-societat actuals. Tots ells passen d'una manera o altra per la propietat de la terra com a forma de defensa i protecció. Tots tenen un component social fonamental, ja sigui per fer-los créixer, per donar-los suport o bé vigilar-los i per aportar una mirada crítica. Tots tenen, també, un component exemplificador molt important: són font d'inspiració per a altres iniciatives, ja sigui per seguir el mateix camí o bé per, al contrari, alertar sobre possibles efectes negatius. Justament, la característica que ens interessa destacar de forma especial és aquella que diferencia les iniciatives mostrades fins ara de les fórmules més clàssiques de protecció del territori a través de la propietat. Es tracta del fet que en aquests nous models el factor principal és el suport o contestació social, és a dir, l'èxit o el fracàs prové del paper central que juga la societat –en especial la comunitat local– però també l'entorn social que obté informació sobre el projecte i li dóna suport –ja sigui a través de xarxes socials, dels mitjans de comunicació, de la difusió per internet o per vies institucionals, polítiques i fins i tot corporatives.

Les fórmules –diguem-ne clàssiques– més antigues de propietat de la terra com a via per a la protecció ambiental, cultural, patrimonial i històrica, tenen un origen di-

⁵ ALDAKETAREN BIDEA, *La Ruta del Cambio: Historia del proceso de desarrollo llevado a cabo por mujeres nicaragüenses*. Centro Xochilt-Acalt. Bizkaiko Foru Aldundia - Diputación Foral de Bizkaia. Bilbao, 2004.

El patrimoni de la National Trust prové de donacions, herències i ingressos obtinguts de les diverses operacions comercials desenvolupades a partir del patrimoni que es gestiona

ferent i un model de suport també diferent que les fa més fortes en determinats aspectes, però també les debilita en d'altres. Per començar, es tracta de models de dalt a baix, és a dir, impulsats per poders econòmics o institucionals que han buscat (i gairebé sempre, trobat) el suport social necessari per assegurar el seu èxit i continuïtat. L'exemple més conegut i estudiat a nivell europeu i fins i tot internacional és el de la National Trust britànica, al qual ja es feia referència al principi del text.

La National Trust neix de la iniciativa filantròpica d'un grup de propietaris que van donar el seu patrimoni a l'organització per assegurar-ne la conservació natural, cultural i patrimonial. Es constitueix com a entitat no lucrativa, completament independent del govern. En l'actualitat, el seu finançament continua provenint en bona part de donacions, herències i també dels ingressos obtinguts de les diverses operacions comercials desenvolupades a partir del patrimoni que es gestiona. Aquestes operacions inclouen l'entrada als castells, monuments històrics i jardins que formen part del patrimoni de l'organització. Aquestes propietats també es lloguen i s'exploten comercialment sempre dins d'un model que posa com a prioritat la protecció.

Només al Regne Unit, la National Trust aplega un patrimoni que la converteix en la tercera propietària de terres del país, amb milers d'hectàrees de terreny i boscos, incloent més del 10% del litoral britànic i uns 300 castells i edificis històrics. Aquest patrimoni es gestiona amb una

vocació d'ús i gaudi públic integrat amb la conservació natural, cultural i arqueològica. A diferència dels foscos o qüestionables objectius de Tompkins a Xile, la National Trust té l'aval de 3,5 milions de membres i 43000 voluntaris, a part dels més de 12 milions de persones que visiten les propietats cada any. Tot i aquest important suport social, la National Trust no es pot considerar un moviment de base.

Aquest model s'ha exportat a diverses regions geogràfiques, entre elles Catalunya. Probablement per assegurar l'èxit de les iniciatives inspirades en la National Trust, els models coneguts i reeixits al nostre país també provenen de la iniciativa privada i institucional. El més conegut és la Fundació Territori i Paisatge que forma part de l'obra social de Caixa Catalunya. Si bé l'obra social és a l'origen de les caixes d'estalvi, després dels successius processos de liberalització de la banca i el sector financer, avui dia es perceben socialment no com un requeriment legal sinó, com accions de patrocini i mecenatge. Bona part de la ciutadania no és totalment conscient que les caixes d'estalvi tenen l'obligació legal de dedicar part del seu benefici a obra social i, de fet, poden arribar a percebre aquestes accions com operacions cosmètiques parapetades darrere una aclamada i ben publicitada estratègia de responsabilitat social.⁶ Tanmateix, la Fun-

⁶ DIAZ, J., *Responsabilitat corporativa i sostenibilitat: actors socials, comunicació i governança*. Tesis doctoral – UAB. Barcelona, 2007.

La Fundació Territori i Paisatge és coneguda per haver fet possible la protecció, a través de la compra, d'espais de valor ecològic que quedaven fora de la xarxa oficial d'espais protegits

dació Territori i Paisatge és ben coneguda a Catalunya per haver fet possible la protecció, a través de la compra, d'espais de valor ecològic que es podrien haver vist amenaçats o que, senzillament, quedaven fora de la xarxa oficial d'espais protegits.

Tant l'exemple britànic com el català es poden considerar iniciatives d'èxit que han tingut una transcendència important en el territori i que han suposat la protecció de zones de patrimoni natural en relació amb la cultura, la història i les tradicions de la seva gent. Si alguna limitació es pot apuntar sobre aquests models és probablement en relació a la seva capacitat de comunicació social i de mobilització ciutadana. De fet, en termes comunicatius es considera que es tracta d'accions més properes a la filantropia i el mecenatge que no pas als moviments socials de base. Això pot suposar un relatiu afebliment de la seva capacitat d'acció i, fins i tot, de la seva continuïtat a llarg termini, si el finançament econòmic i el suport institucional i també legal no estan absolutament garantits.

Un repte pendent per a les iniciatives d'origen «clàssic» de protecció ambiental a través de la propietat és la comunicació no únicament com a divulgació, educació ambiental i sensibilització, sinó orientada a una major intervenció cívica en la presa de decisions que assegurarí el suport de base, de baix a dalt. Només així els projectes d'aquestes organitzacions podran «competir» en un entorn que, afortunadament, és cada cop més actiu socialment, però que alhora, i pels mateixos efectes de la

globalització, va distanciant la gent de la seva connexió directa amb la terra.

Les mobilitzacions actuals sovint estan més alineades amb grans reptes globals com el canvi climàtic o les biotecnologies que amb la protecció de patrimoni local. En l'actualitat, les mobilitzacions de tipus local responen més aviat als paràmetres de l'anomenada «cultura del no». Es tracta de reaccions de rebuig a infraestructures o intervencions sobre el territori, que són percebudes com un risc directe sobre la salut o la qualitat de vida. L'origen de les mobilitzacions no és necessàriament –o és molt rarament– la protecció del medi i la conservació de la biodiversitat. En tot cas, aquest també és un objectiu, però secundari, que forma part del paquet d'argumentacions i reivindicacions socials.

Comença a ser urgent que les organitzacions i iniciatives conservacionistes de tall clàssic posin en la llista de les seves prioritats programàtiques, estratègies de comunicació integral i participativa que superin els vells –encara que necessaris, poderosos i efectius– models del gran documental i del centre d'interpretació i passin a dissenyar plans de comunicació basats en la intervenció directa de la societat. |

+ INFO

Articles

DIAZ, J., «Vandana Shiva. La mirada ètica del sud». *Revista Medi Ambient, Tecnologia i Cultura*. Número 30, p. 77-83. 2001.

DIAZ, J., «Comprar natura per protegir-la: de les ONG a les ING». *www.xarxanet.org*. 15 de novembre de 2007.

PEÑA, J., «El colonialismo velado de Douglas Tompkins». *www.atinachile.cl*. 17 de març de 2007.

Documentals

ALDAKETAREN BIDEA, *La Ruta del Cambio: Historia del proceso de desarrollo llevado a cabo por mujeres nicaragüenses*. Centro Xochilt-Acalt. Bizkaiko Foru Aldundia - Diputación Foral de Bizkaia. Bilbao, 2004.

Enllaços

- **Atina Chile**
www.atinachile.cl
- **The Conservation Land Trust – Fundació de Douglas Tompkins**
www.theconservationlandtrust.org
- **Fundació Territori i Paisatge**
www.caixacatalunya.es/territoriipaisatge
- **The National Trust**
www.nationaltrust.org
- **Navdanya**
www.navdanya.org
- **Xochilt Acalt**
xochilt.net